

SZABÓ M. ATTILA

Betekintés az erdélyi szászok autonómiájába

Az önkormányzat vagy autonómia Erdély történetének meghatározó eleme volt. Kialakulása államhatárokon belül történt, helyi érdekeltséggel, olykor nagyobb kiterjedésű területeken is (Székelyföld, Szászföld, román kerületek). Léteztek vármegyei, széki, szabad királyi városi, városi vagy falusi önkormányzatok.

Pál-Antal Sándor marosvásárhelyi történész-levéltáros a következő definíciót javasolja: „Önkormányzaton közigazgatási egységek, területek, vidékek és közösségek olyan szervezetét értjük, amely általános közösségi ügyeit önállóan, saját választott szervei útján intézi.” A középkor folyamán kialakult erdélyi autonómiák közös vonása, hogy a királyi, majd a fejedelmi hatalom ellenőrző és felügyeleti jogának érvényesülése mellett, a maguk területén autonóm, közigazgatási, bírósági és szabályalkotó hatóságokként működtek. Az önkormányzati jog legfontosabb elemei: a szabályalkotási jog (ius statutendi) valamint a bíró- és elöljáró-választás joga (ehhez kapcsolódik később az országgyűlési követküldés, az országos törvényhozásban való részvétel joga). A közösségek jogviszonyait – a szászoknál is – az országos érvényű jogszabályok mellett a helyhatósági statútumok szabályozták.

Az autonómia tehát egyik sarkalatos tétele volt az erdélyi szászok politikai életének.

De lássuk előbb a történeti előzményeket. Az Erdélybe betelepített német „vendégek”, („hospesek”) első csoportjai – az 1103-ban, 1148-ban és 1313-ban kiállított oklevelek szerint – a Német-Római Birodalom területéről Magyarországra kivándorolt személyekből állottak. 1162 előtt II. Géza hívására Flandria és a Rajna vidékéről vallonok és főleg szászok költöztek Magyarországra, ezek az erdélyi Szeben vidékén és a Szepességben (ma Szlovákia) telepedtek le. Erdélyben a Maros és az Olt folyók vonalától délre lévő területet foglalták el, az addig ott élő székelyek pedig a mai Székelyföld területére költöztek. A telepítéseknek meghatározott célja volt: elsősorban a Korona, vagyis az Ország védelme („ad retinendam coronam”), de a király a gazdaság, a bányászat és a kereskedelem fejlődését, valamint az adóbevételek növekedését is remélte, hiszen a jövevények magukkal hozták a fejlett mezőgazdasági- és kézműves ismereteiket.

A szászok történetének romantikus leírói 300.000 német érkezéséről beszélnek, akik egy lakatlan, vadban és kiaknázatlan termőföldben gazdag területre telepednek. Az igazság azonban ennél prózaibb: Karl Kurt Klein történész 500 családra, 2000-3000 személyre becsüli az érkezettek számát. A paraszti sorból való telepések mellett érkeztek a nemes rendűek és a papok is. Nagy jelentőséggel bírtak a bányamunkások, akik mesterségbeli ismereteikkel fellendítették az erdélyi bányászatot, korszerűsítették a királyi tulajdonban lévő sóbányákat (Torda, Dés, Kolozs, Szék és Vízakna). A királyi pénzverdét a jól védett Nagyszebenből (ahová a XV. századig a török veszély miatt helyezték) Aranyosbányára költöztették. A német telepések fellendítették Óradna, Zalatna, Abrudbánya, Boica és Kőrösbánya arany- és ezüsbányáit; Nagybánya és Felsőbánya érc-lelőhelyei (Szatmár vidékén) szintén a német bányászoknak köszönhetik fejlődésüket. Az itteni német lakosság a későbbi századok háborúi miatt megtizedelődött, utánpótlás pedig nem volt, mivel ezen a vidéken hiányzott a német paraszti hátország, így a munkaerő pótlását a magyar vagy román ajkúak biztosították.

1224-ben II. András (1205-1235) megerősíti az erdélyi német vendégek (hospites), a későbbi szászok kiváltságait. Az erdélyi szászok történetébe ezek a kiváltságok az „*Arany szabadságlevél*” (*der Goldene Freibrief*) néven íródtak be. Az idegen telepéseknek, akik „az erdőkön túl” kerestek új hazát, a magyar királyok különleges előjogokat, privilégiumokat biztosítottak. A letelepedésük helyén földbirtokosokat nem találtak, a föld tulajdonosa a király volt, így ezt a területet *Királyföldnek* (*Königsboden*) kezdték nevezni. A királlyal a kapcsolatot a királybírók közvetítésével tartották.

A szabad bíróválasztás a helyi autonómiák fontos privilégiuma volt, mivel ez által jutott kifejezésre a törvénykezési és közigazgatási önállóságuk, azaz ügyeiknek saját elöljáróik általi intézése, előjogaik tulajdon választott szerveik révén biztosított védelme.

II. András 1224. évi adománylevelének eredetije nem maradt fenn, csak későbbi megerősítése a szebeni provincia szász lakói számára. Ez a szabadságlevél sok évszázadon át a királyföldi szászok alaptörvénye és autonómiájuk biztosítója volt. A szabadságlevél szövege sajátos, középkori hangvételű: „Hűséges vendégeink, az erdőn túli szászok közösen királyi felségünk lábai elé borultak, és panaszaikkal alázatosan rámutattak arra, hogy szabadságukat, amellyel nagyatyánk, a jámbor emlékeztető Géza király hívta be őket, teljesen elvesztették. Ezért királyi felségünk szemeit a szokásos módon kegyesen rájuk vetette, és mivel nagy szegénységük miatt királyi felségünknek szolgálataikat teljesíteni nem tudták, kegyesen meghallgattuk panaszaikat, és mind a jelenre, mind a jövőre nézve közhírré

tesszük, hogy elődeink nyomdokát követve és bensőnkben megrendülve korábbi szabadságukat visszaadtuk, mégpedig a következőképpen:

- az egész nép egy nép legyen (unus sit populus), egy bíró alatt álljon;
- ugyanakkor megszüntetünk minden grófságot a szebeni kivételével;
- bárki is legyen szebeni gróf, csak olyan tisztségviselőt állíthasson, aki állandóan köztük lakik, és a nép válassza meg, mégpedig azt, aki erre a hivatalra a legalkalmasabb;

- évente kötelesek 500 ezüstmárkát fizetni kamaránk hasznára, és ez alól az adó alól senki se legyen kivéve, aki határaik között lakik;

- 500 fegyverest kell állítaniuk abban az esetben, ha a király az országon belül visel hadat, 100-at az országon kívül, ha a király személyesen is hadba vonul, és 50-et, ha a király valamelyik vezérét küldi háborúba az országon kívül, több harcost a király nem követelhet tőlük;

- papjaikat szabadon választhatják, és nekik kell fizetniük a tizedet;

- senki sem bírászkodhat felettük, csak Mi magunk vagy a szebeni gróf; ha bíró előtt állnak, az csak a szokásjog szerint ítélezhet felettük, bíróságunk elé csak akkor lehet megidézni őket, ha saját bírójuk nem tudott dönteni;

- a valahok és a besenyők erdeit, valamint azok vizeit a nevezett valahokkal és besenyőkkel közösen használhatják, és ezért semmiféle szolgáltatással nem tartoznak;

- egyetlen pecsétet használhatnak, amelyet Mi és méltóságviselőink elismernek;

- ha valaki közülük valakit törvény elé idéz, a bíró előtt csak olyan személyeket nevezhet meg tanúként, akik határaik között élnek;

- teljességgel felmentjük őket minden idegen törvénykezés alól;

- mindnyájan vételezhetnek apró-sót, régi szabadságuk szerint

- szabadon használhatják az erdőket tartozékaikkal együtt, a vizeket és a folyókat;

- az ország nagyjai nem követelhetnek a királytól falvakat vagy birtokokat területükön, ha pedig ezt valaki mégis megteszi, ellentmondással élhetnek;

- ha hadjárat alkalmával hozzájuk megyünk, csak háromszor gondoskodjanak rólunk;

- ha pedig a vajda a király érdekében területükre megy, kétszer, érkezéskor és távozáskor kötelesek gondoskodni róla;

- kereskedőik szabadon fel és alá járhatnak Királyságunk területén, anélkül, hogy bármely vámot fizetnének;

- vásáraikat vámmentesen tarthatják meg.

Az oklevél a következőképpen fejeződik be: „Hogy a fent mondottak szilárdan és megváltoztathatatlanul megmaradjanak a jövő számára, ezt az oklevelet kettős pecsétünkkel megerősítettük. Kelt az Úr megtestesülése utáni 1224. évben, uralkodásunk 21. esztendejében.”

A fenti privilégiumokat a Szászváros és Homoróddaróc között letelepedettek élvezték. Az akkori szász székek rangsorolva a következők voltak: *Segevár - Schässburg*, *Szászsebes - Mühlbach*, *Nagysink - Schenk*, *Szerdahely - Reussmarkt*, *Kóhalom - Reys*, *Újgyház - Lesckirch* és *Szászvárosszék - Bross*. Az előjogokat utólag kiterjesztik a később kialakított *Két Székre (Medgyes - Mediasch* és *Selyk - Schelk)*, valamint a *Barcaságra (Brassó vidéke - Kronstädter Distrikt)* és *Beszterce vidékére (Nösnerland)* is, mivel e területek is a Királyföld részei lettek.

Miért volt II. András király ilyen jó szívé szász alattvalóival? Miért adományozott nekik olyan örökölhető előjogokat, amelyekkel valóságos államot alkothattak a magyar állam határain belül? Tudjuk, hogy az 1222. évi Aranybulla a királlyal szemben az előkelők és a papok számára ellenállási jogot biztosított, korlátozva a király hatalmát. Hasonló volt a helyzet Erdély területén is: itt a szebeni provinciában élő németek (akiket későbben kezdtek szászoknak nevezni) privilégiumai ellensúlyozták az erdélyi vajda hatalmát. Nem véletlen, hogy a későbbi korokban uralkodó királyok ezeket a jogokat ápolják, kiterjesztik és megerősítik. Ezt tette Károly Róbert (1308-1342), fia Nagy Lajos (1342-1382), Luxemburgi Zsigmond (1387-1437) – aki német császár is volt – és (Hunyadi) I. Mátyás (1458-1490).

A német államok legkülönbözőbb vidékeiről (Magdeburgi érsekség, Alsó-Szászország (Harz hegység), Kölni érsekség, Westfália, Luxemburg, Mosel vidéke), érkező telepéseket sok évszázadon át egyszerűen németeknek nevezték. Így II. András szabadságlevelében a „mi hűséges német vendégeink”-ről beszél, a reformáció idején „az erdélyi összes németek templomi rendjéről” szólnak, a maguk által elnevezett helységek egy részében is megtalálható a német előtag (pl. *Deutschtekesch*, *Deutschepling*, *Deutschweißkirch*, *Deutsch-Kreuz*). Tényként lehet elfogadni tehát, hogy a szász elnevezést a magyaroktól kapták. Szász nemzetté válásukat elősegítette az önálló törvénykezés, a szász falvak többévszázados együttélése, mely erős közösséggé kovácsolta őket.

Azonban az erdélyi vajda időnként olyan rétegekre is kiterjesztette hatalmát, amelyek eredetileg függetlenek voltak tőle. Tehát nemcsak a hét megyére – Fehér, Torda, Küküllő, Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Hunyad – hanem a székelyek- és a szászokra is. Az utóbbiak II. Endre kiváltságlevele értelmében a megyei szervezettől független, egyre erősödő önkormányzatot

élveztek. Időnként a vajdák elnyerték a királytól azt a megbízatást, hogy a szászok ügyeiben intézkedjenek. Stibor vajda 1412-ben joghatóságot gyakorolt az összes szász városok felett. Besztercén királyi felhatalmazásból egy harmincad-ügyben intézkedett, engedélyezte a város lakóinak a szabad halászatot a Szamoson és a Besztercén; Brassóban pedig elrendelte, hogy Nagy Lajos, Mária és Zsigmond birtokadományokról szóló okleveleit mutassák be neki megerősítés végett. Egész sor ilyen oklevél maradt korunkra, melyeknek érvényességét pecsétjének ráfüggesztésével ismerte el. Azokon a gyűléseken, amelyeket a vajda elnöklelte alatt a XV. században Tordán tartottak, a megyei tisztviselők megválasztása és törvénykezés végett, részt vettek a székelyek és a szászok, sőt az egyházak küldöttei is. A kongregációk ily módon tartománygyűlésekké alakultak, a vajda pedig, aki birtokokat és kenézségeket is adományozhatott, valósággal felségjogokat gyakorolt, főleg akkor, ha esetenként gyenge király ült a trónon, aki nem tudta vagy nem merte őt felelőségre vonni.

Mátyás a központi kormányzatú rendi állam szorgalmazója volt. A rendi gondolat érvényesülése – a magyarországi nemzetiségek körében – területi autonómiák kialakulását eredményezte. Mátyás kezdeményező szerepe az erdélyi szászok esetében a legfeltűnőbb. A XV. század első felében a szász székek élén az uralkodó által kinevezett *királybírák* (*Königsrichter*) állottak, a Szebeni provincia hét székének ügyeit pedig legfelsőbb fokon az *ispán* vezette, aki szintén a király tisztviselője volt. A szászság látszólag bizonyos fokú önkormányzatot mondhatott magáénak, hiszen a fennebb említett tisztviselők mellett jelen voltak a székek érdekeit képviselő *székbírák* (*iudex terrestris*-ek vagy *Stuhlrichter*-ek), akiket kezdettől fogva a széki közösségek választottak, és akiknek csak az igazságszolgáltatásban volt szerepük; továbbá jelen voltak az ítélezésnél a szék előkelőbb tagjai – a falvak örökös bírái, a plébánosok, esküdtek, idősebb jómódú és tekintélyes emberek –, a szebeni ispán mellé pedig, amikor mint a legfőbb szász bírói fórum elnöke a fellebbezett perekben ítélezett, a hét szék elküldte követeit. Meg kell említenünk azonban, hogy a falusi bíróságok, a *gerébségek* éppen úgy egyes családok körében öröklődtek, mint a székbíróságok, következésképp hiányzott az autonómia egyik fontos feltétele, a szabad választás joga. Az önkormányzat akkor valósult meg, amikor egyrészt megszűnt a bíraskodás öröklés jogán való gyakorlása, azaz a gerébek hatalmát a szász közösség választás útján ruházta megbízottjaira, másrészt pedig a királybírák és ispánok helyébe szintén választott képviselők kerültek.

A fordulat mindkét téren Mátyás uralkodása idején következett be. Ő ruházta fel előbb 1464-ben Szebent, majd a többi széket a királybíró, az ispán választásának jogával. Ugyancsak neki köszönheti Beszterce, hogy

kikerült az erdélyi vajda officiálisainak hatalma alól. Befolyását csak annyiban érvényesítette, hogy megkívánta, kérjék ki hozzájárulását a választáshoz. Mivel a szászok most már saját embereiket választhatták királybírákká és ispánokká, az egész bírászkodási és közigazgatási apparátus az ő érdeküket képviselő rendi-önkormányzati szervezetté alakult át. A széki szervezetnek, mint önkormányzati intézménynek, legfőbb szerve a *székgyűlés* volt, ahol a községeket általában érintő ügyeket is intézték. Mivel a szász székekben fokozatosan egy-egy városi vagy mezővárosi központ ragadta magához a vezetést, a szász székek – eltérően a székely székektől – nem a magyar nemesi vármegyék, hanem a szabad királyi- és bányavárosok mintájára épültek fel. A városi polgármesterek a XVI-XVII. században már egyenrangúak voltak a királybírákkal (az előbbinek a városban, az utóbbinak a vidéken volt elsőbbsége) és a széki tanácsok is beleolvadtak a városi tanácsokba. A polgári alapokon álló széki igazgatás a feudális viszonyok közepette igen fejlettnak mondható: pénztárnokon, rendőri feladatot ellátó kapitányon, városgazdán stb. kívül kancelláriát is fenntartott, az írásbeli ügyintézésre. Mátyás azonban nem érte be azzal, hogy a királyi tisztviselők szerepét a szászok képviselői vegyék át, hanem igyekezett az egész erdélyi szásztságot egyetlen közösséggé összefogni. A kiindulópontot a hét székek Szeben körüli gravitálása jelentette. A szebeni királybíró nagy tekintéllyel rendelkezett, ő volt a többi széktől hozzá fellebbezett pereknek a bírása, másrészt szokássá vált, hogy a székek – immár nemcsak heten, hanem a hozzájuk csatlakozó két szék, Medgyes és Selyk is –, küldöttekkel képviseltették magukat a tárgyalásokon. Ilyen egységes szász törvényszék először 1464-ben volt. 1475-ben az adót egységesen vetette ki valamennyiükre, annak felosztása érdekében közös megegyezésre sarkalva őket. 1486-ban a II. András idejében rögzített kiváltságokat kiterjesztette a Barcaságra, a következő évben pedig Besztercére is. Teljes joggal fűzhetjük tehát nevéhez a szász egység és önkormányzat megteremtését, amelynek legfontosabb jellemzője, hogy az „*universitas Saxonum*” a *comes* vezetésével, aki ugyanakkor Szeben polgármestere is, maga intézheti valamennyi bírászkodási, közigazgatási, kulturális és gazdasági ügyét. Az erdélyi szászok – ezen belül leginkább a Nagyszeben környékén élő legnagyobb csoportjuk, a szebeni provincia (tartomány) lakóinak – első tisztviselője, II. András 1224-es kiváltságlevele óta, a *szebeni ispán*, más néven *szász ispán*, *comes Saxonum*, németesen szebeni gróf, *Hermannstädter Graf* volt. A szebeni ispánt a középkorban a király nevezte ki a magyar főrangúak közül. Kán László tartományuraságától, a XIII. század végétől egy ideig az erdélyi vajdák ragadták kezükbe ezt a funkciót is. A tisztség királyi jellege Hunyadi Mátyás uralkodásának vége fele, a Szász Egyetem 1486-ban való

kialakításával szűnt meg, amikortól a szász ispánt, mint a brassói, besztercei kerületeket és a Medgyes-Selyk széket is magába foglaló egyetem főtisztviselőjét, a székek képviselői maguk választották. A gyakorlatban ezt a funkciót – a szebeni szék királybírája helyett, 1796-ig – a városi polgármester látta el. Ő intézte a közös ügyeket is a saját hivatali apparátusával. Feladata volt az adók kirovása, székekre és vidékekre való lebontása és beszedése. Az Egyetem engedélyezte a céhek alapítását, megszabta a Királyföldön kiszabható árakat és mértékegységeket, sőt a mindennapi életet is szabályozta. A XVIII. század végétől egészen a szász önkormányzat 1876-ban való megszüntetéséig (ekkor történt a törvényhatóságok reformja) csak a királybíró lehetett az egyetem élére szász ispánnak választani. A Szász Egyetem székhelye mindvégig Nagyszeben volt, és az egyetem ügyeit gyakorlatilag ennek a városnak a tisztviselői (patriciusai) tartották kezükben.

A *Szász Egyetem (Sächsische Universität, Sächsische Nationsuniversität)* az egész kiváltságos szász területen (a fennebb felsorolt 7+2+Szeben szék + 2 kerület) hatályos területi rendi önkormányzat volt. Az említett területen kívüli szászok (13 falu Küküllővármegyében, Segesvártól észak-nyugatra) jobbágyrendűek voltak és nem élvezhették az *Andreanum* kiváltságait. (Ezt a területet nevezték a királyföldi szászok *szász Mezopotámiának*.)

Az egyetem gyűlésein a székek választott képviselői vettek részt, közigazgatási, igazságszolgáltatási, adózási, katonaaállítási, stb. ügyekben hoztak határozatokat. A gyűlések elnöke a választott szebeni ispán volt. Az Egyetemnek igazgatási, törvényhozói, bírászkodási, gazdasági és politikai-döntéshozó jogköre volt. Képviselő-testületét az Egyetem gyűlése alkotta, amely évente kétszer, Szent György (ápr. 24) és Katalin (nov. 25) napjával kezdődően gyűlt össze. Szükség esetén rendkívüli üléseket is tartottak. Tagjai a székek és a két vidék (Brassó és Beszterce) vezető tisztségviselői voltak, valamint egy-két képviselő minden szék és vidék részéről.

A szászok egy egységes, a Királyföldön általános érvényű jogrendszer kialakítására törekedtek. A szokásjogot az *Altemberger kódex* tartalmazta. Jogszabályt készített 1544-ben Johannes Honterus (1498-1549), Thomas Bomelius (? – 1592) és Matthias Fronius (1522-1588), aki megalkotta az *Eigenlandrecht der Siebenbürger Sachsen* című törvénykönyvet. Albert Huet (1537–1606) szász ispán egy küldöttség élén Krakkóba utazott, ahol kérésére Báthory István – erdélyi fejedelem (1571–1586) és lengyel király (1576–1586) – 1583-ban megerősítette ezt a törvénykönyvet, mint örök időkre érvényes jogszabálygyűjteményt. Az *Eigenlandrecht...* csaknem 300 évig, 1853-ig, az Osztrák polgári törvénykönyv bevezetéséig maradt hatályban és ennek alapján ítéleztek a peres ügyekben.

A szászok fontos szerepet játszottak az erdélyi fejedelemség politikai életében, részt vettek az államhatalom gyakorlásában, államalkotó rendi nemzetként szerepeltek a magyarokkal és székelyekkel együtt. Az erdélyi országgyűléseken hozott határozatok csak akkor váltak jogerőssé, ha a mindhárom rend, tehát a szászok pecsétjével is ellátták.

A szász kiváltságokat a XVI-XVII. században több oldalról is veszély fenyegette, mert egyes fejedelmek semmibe vették az erdélyi jogrendet és rendi kiváltságokat. (Példa erre Báthory Gábor tette, aki 1610. dec. 11-én csellel elfoglalta a szász székvárost, Szebent, polgárai javait elkobozta, városi tanácsát pedig fogságba vetette.) A legtöbb vitát az a kiváltság váltotta ki, mely szerint a szász városokban csak németek birtokolhatnak házakat. 1625-ben a nemesek és a székelyek megszavazták azt a cikkelyt, amely szerint ők is vásárolhatnak házakat a szász városokban. A szászok tiltakozására Bethlen Gábor a cikkelyt érvénytelenítette, helyreállítva ezzel a szász kiváltságokat.

Az osztrák uralom bevezetésével Erdély számára új alaptörvény készült, az 1691-ben kiadott *Diploma Leopoldinum*, amely a következőket tartalmazta:

- a bevett vallások, egyházak, iskolák, egyházközségek ügyeiben minden úgy marad, ahogy addig volt, semmi változás nem történik;
- a Habsburg uralkodó megerősítette a rendek számára a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek valamennyi adományát, valamennyi privilégiumot, hivatalt és méltóságot, minden javadalmat és birtokot;
- az *Approbaták* és *Compilaták* mint hazai törvények, Werbőczy *Tripartituma*, a szász nemzet jogrendje sértetlenül jogerős marad;
- minden hivatalban, legyen az politikai-, igazságszolgáltatási- vagy gazdasági-, született erdélyieket, azaz magyarokat, székelyeket és szászokat fognak alkalmazni;
- az uralkodó mindezt azzal a változtatással szavatolta, hogy a rendeknek hivatali jelöltjeiket jóváhagyásra az uralkodó elé kell terjeszteni; de ami a többi hivatalt - a szászok és székelyek királybíráit, a nemesek bíráit, a bírákat és polgármestereket, akiket eddig szabadon választottak - illeti, a jövőben is szabadságuk és jogszukásuk szerint választhatják.

A *Diploma Leopoldinum* tehát fenntartotta a három „nemzet” és a négy bevett vallás rendszerét. A szászok megőrizték önkormányzatukat, és a Szász Egyetem is fennmaradt.

A szász kiváltságokat, miként a többi nemzet rendjét is, veszélyeztették II. József reformjai. Ő hatályon kívül helyezte a *Diploma Leopoldinumot*, 1781-ben bevezette a koncivilitást, mely értelmében a szász városokban magyarok és románok is letelepedhettek. 1784-ben a Szász Egyetemet

feloszlatta, vagyonát lefoglalta a kincstár javára. Megszüntette a székek és provinciák rendszerét, és az addigi szász igazgatási egységeket az újonnan alakított vármegyékbe tagolta. 1790-ben, miután II. József visszavonta reformjait, a Szász Egyetemet és a szász előjogokat visszaállították.

1867. évi kiegyezést a szászok 1872-es medgyesi gyűlésükön tudomásul vették, de felléptek a területi autonómia fenntartása mellett. A magyar kormány azonban a szászok területi autonómiáját a magyar nemzetállam elveivel össze nem egyeztethetőnek és a rendi állam maradványának tekintette. 1876-ban a magyar országgyűlés elfogadta a XII. számú Törvénycikket a Királyföldről, a Szász Egyetem rendezéséről és az egyetem, az ún. Héttírák vagyonáról (Siebenrichtergut). A hozott határozatok ellen a szászok akkori parlamenti képviselői léptek fel: Dr. Carl Wolff, Joseph Gull és Adolf Zay. A törvény elfogadásával a „szász nemzet” megszűnt létezni, a szászság Magyarország egyik modern, polgári értelemben vett nemzetiségévé vált. Ebben a helyzetben megnőtt a szász evangélikus egyház szerepe, mely autonóm egyházként a szász nemzeti identitás pillére lett.

A szász evangélikus egyházon kívül a nemzeti önazonosság erősítésében, az 1840-es évektől kezdődően, nagy szerepet vállaltak a szász egyletek, testületek, szövetségek. A legfontosabbak, amelyek országos jelentőséggel bírtak, a következők: *Landwirtschaftsverein*, *Verein für Siebenbürgische Landeskunde*, *Siebenbürgisches Karpathenverein*, *Sebastian Hann Verein*, *Gustav Adolf Verein*. Mellettük számos helyi egylet működött a szász városokban, ilyenek voltak a tornaegyletek, lövészegyletek, iparegyletek, dalegyletek, munkásképző egyletek, tűzoltóegyletek, városszépítő egyletek.

A mezővárosokban, nagyközségekben inkább a szakmai egyletek a jellemzőek, ezek a mezőgazdasági szövetségek (*Landwirtschaftsverein*), szomszédságok, testvéri közösségek (*Nachbarschaft*, *Schwesterschaft*, *Bruderschaft*) az önszerveződést szolgálták.

A szászok gazdasági szerveződéseinek szintén beépültek a szász társadalomba, ilyenek voltak a brassói és nagyszombeni *Általános Takarékpénztárak* (1835 és 1841), 1852-től a *Schulze-Delitsch*- és *Raiffeisen*-féle hitelszövetkezetek, végül pedig az 1891-ben – a kereskedelem és az ipar fejlesztésére és a telepítések lebonyolítására – alapított *Vereinsbank*. 1872-ben megalakult a mezőgazdasági hiteleket juttató *Bodenkreditanstalt*. Segítségével a szászok növelhették földbirtokaik területét és fékezhatték a románok térnyerését a szász falvakban. A fenti pénzügyi szerveződések nyereségük egy részét nemzetpolitikai célok (iskolák, ösztöndíjak, egyletek és szász szórványok) pénzbeli támogatására használták.

Nem feledkezhetünk meg a falusi gazdáknak kedvező hiteleket biztosító *Raiffeisen takarékpénztári mozgalom*ról sem. Karl Wolff, az erdélyi szász Raiffeisen-mozgalom vezéralakja 1910-ben erről a következőket írta: „Ma 160 vidéki takaré- és előlegegyelet létezik, ehhez jön még több mint 40 fogyasztási szövetkezet, egy pinceszövetkezet, összesen több, mint 200, melyek a *Raiffeisen Szövetkezetek Szövetségében* egyesülnek. Népünk tudatában már természetes szükségszerűségként élnek, és a vidéki népjólét közvagyonát képezik. Az uzorát, mely a falusi lakosságot pusztította, hatásosan leküzdötték, így számos parasztgazdaságot a hanyatlástól megmentettek és az amerikai kivándorlás is kezdett csökkenni a szász falvak közelében fekvő birtokok megvásárlásával és betelepítésével. A süllyedő földet a hervadó szász községekben betelepítéssel újra felemelték. Nem harc nélkül, nem fáradság és kemény munka nélkül, nem súrlódás és ellenállás nélkül, melyek a vidéki szövetkezetek kialakításának útjában álltak. De nagyjából és egészében a Raiffeisen-eszme diadalútja volt ez, és az öregkor sok keserősége közt örömteli elégedettséggel tekinthetnek vissza az elvégzett munkára”.

A Szász Egyetem vagyonának nagy részét a két világháború közötti időszakban veszítette el. A legnehezebb század az erdélyi szászok számára a XX. század volt. Az 1918-ban létrejött Nagy-Romániában a törvényességet gyakran nem tartották tiszteletben. Nem tartották be azt sem, amit Gyulafehérváron 1918. december 1-jén ígértek, de még az 1923-as alkotmányt sem. Az 1921-es agrárreformot úgy hajtották végre, hogy a szász evangélikus egyház, illetve a Szász Egyetem vagyonának 55%-át elvesztette. 1937-ben a *Szász Egyetem Alapítványt* feloszlatták, vagyonát pedig felosztották a szász evangélikus egyház és egy román kulturális szervezet, az „*Așezământul Cultural Mihai Viteazul*” között.

1944 után újabb megpróbáltatások következtek: kényszermunka a Szovjetunióban, jogvesztés, kilakoltatás, kényszerlakhely, kisajátítás, államosítás, amelyek miatt a kommunizmus ideje alatt az egész lakosság eltávolodott a rendszertől és az államtól. A szászok a kivándorlással fejezték ki elégedetlenségüket. Nicolae Ceaușescu egyezménye a német kormánnyal, mely szerint 10–12 ezer márka fejpénz ellenében minden évben 10 - 11.000 németnek adnak kivándorlási útlevelet, a szászokra nézve sértő marad, a román államnak pedig szégyene. 1977-ben (miközben 1950-től 1982-ig 130.151 személy vándorolt ki) Romániában 323.477 német nemzetiségűt jegyeztek (szászt és svábot együtt), ebből mintegy 120-130.000-re tehető a szászok száma. A 2003-as év kezdetén a nagyszebeni szász evangélikus püspökség adatai szerint 255 településen 14.770 szász élt.

Akik ezért a tényállásért felelősek, nem számoltak azzal, hány becsületes, pontos és jól képzett szakembert veszített ekkor Románia. Mi marad, mi maradt utánuk: tipikusan szász településeik, műemlékeik, egyszóval több évszázados műveltségük.

A szászok kiváltságrendszere és autonómiája ma már történelem. A közös Európa kialakításában viszont felértékelődnek azok a társadalom- és gazdaságtörténeti jegyek, a népi és urbánus kultúra jellegzetességei, melyek a diktatúrák uniformizáló erőfeszítései, a drasztikus népességcsere-folyamatok dacára meghatározzák egy régió egyéniségét.